

Mary Beard

**RIMSKI CESAR
Vladati starorimskemu svetu**

prevedel Matej Venier

GLAVNE OSEBE

JULIJSKO-KLAVDIJSKA DINASTIJA

JULIJ CEZAR. Potem ko je porazil Pompeja Velikega, je leta 48 pred Kristusom postal rimski *diktator*; umorjen leta 44 pred Kristusom.

AVGUST (Oktavijan); posvojenec Julija Cezarja. Potem ko je leta 31 pred Kristusom premagal Antonija in Kleopatru, je bil edini vladar do leta 14 po Kristusu. Druga žena, LIVIJA.

TIBERIJ, sin LIVIJE in Avgustov posvojenec; vladal od 14 do 37 po Kristusu. Govorilo se je, da je bil Kaligula vpleten v njegovo smrt.

KALIGULA (Gaj), Avgustov pravnuk; vladal med letoma 37–41. Umorili so ga pripadniki njegove telesne straže.

KLAVDIJ, Tiberijev nečak; vladal od 41 do 54. Tretja žena MESALINA; četrta žena AGRIPINA (Mlajša) – govorilo se je, da ga je umorila.

NERON, Agripinin sin, Klavdijev posvojenec. Vladal od 54 do 68. Po vstaji vojske je storil samomor.

DRŽAVLJANSKA VOJNA 6–69 po Kr.

GALBA, OTO, VITELIJ; vsak od njih je vladal le nekaj mesecev.

FLAVIJSKA DINASTIJA

VESPAZIJAN, končni zmagovalec v državljanski vojni. Vladal od 69 do 79.

TIT, Vespazijanov sin. Vladal od 79 do 81. Govorilo se je, da je bil Domicijan vpleten v njegovo smrt.

DOMICIJAN, Vespazijanov sin. Vladal od 81 do 96. Umrjen v državnem udaru.

▪ 6

»ADOPTIVNI CESARJI« – ANTONINSKA DINASTIJA

NERVA, izbran v senatu. Vladal od 96 do 98.

TRAJAN, Nervov posvojenec, španskega izvora. Vladal od 98 do 117. Žena: PLOTINA.

HADRIJAN, Trajanov posvojenec, španskega izvora. Vladal od 117 do 138. Žena: SABINA.

ANTONIN PIJ, Hadrijanov posvojenec. Vladal od 138 do 161. Žena: FAVSTINA (Starejša).

MARK AVRELIJ, posvojenec Antonina Pija. Vladal od 161 do 180. Žena: FAVSTINA (Mlajša).

LUCIJ VER, posvojenec Antonina Pija. Sovladar Marka Avrelija, 161–169. Umrl za kugo (krožile so govorce, da ga je zastrepila tašča).

KOMOD, sin Marka Avrelija in Favstine. Vladal od 180 do 192 (in od 177 skupaj z Markom Avrelijem). Umorjen med udarom v palači.

DRŽAVLJANSKA VOJNA 193

Štirje kratkotrajni cesarji ali uzurpatorji: PERTINAKS, DIDIJ JULIJAN, KLODIJ ALBIN, PESCIJ NIGER.

DINASTIJA SEVEROV

SEPTIMIJ SEVER, zmagovalec v državljanski vojni, severnoafriškega izvora. Vladal od 193 do 211. Druga žena JULIJA DOMNA, sirskega izvora.

KARAKALA, sin Septimija Severa in Julije Domne. Vladal od 211 do 217 (prej skupaj s Septimijem Severom in Geto). Umorjen na bojnem pohodu.

GETA, sin Septimija Severa in Julije Domne. Sovladar z očetom in bratom, 209 do 211. Umorjen po ukazu Karakale.

MAKRIN, pripadnik konjenice, je prevzel oblast po umoru Karakale, Vladal v letih 217–218. Strmoglavili so ga Elagabalovi privrženci.

ELAGABAL, pranečak Julije Domne, sirskega izvora. Vladal od 218 do 219. Umorili so ga pripadniki njegove telesne straže.

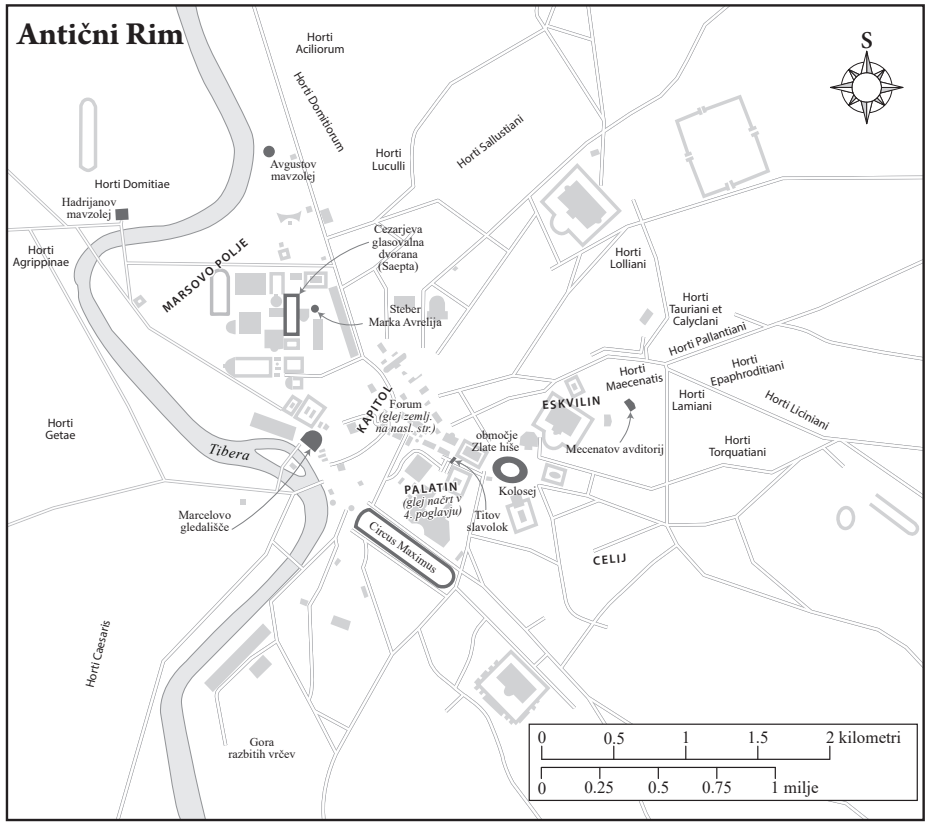
ALEKSANDER SEVER, Elagabalov bratranec in posinovljenec, sirskega izvora. Vladal od 222 do 235. Umorjen na bojnem pohodu.

Antični Rim

Rimski republikanski forum in cesarski forumi v Rimu

KAPITOL

(poskusna rekonstrukcija)

Trajanov
stebel

Trajanov forum
in bazilika

Tempelj
Venere »Roditeljice«

Cezarjev
forum

Avgustov
forum

Tempelj Marsa
»Mascevalca«

posloppje-
Senata
Argiletum

Rimski
republikanski
forum
Via Sacra

Tempelj Kastorja
in Poluksa

Tempelj
Julija Cezarja

Tempelj
Antonina
in Faystine

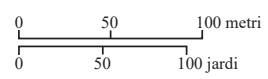
Tempelj
Veste

Forum in
Tempelj
»Miru«

Argiletum

PALATIN

Via Sacra

DOBRODOŠLI ...

... v svetu rimskih cesarjev. Nekateri, kot Kaligula in Neron, so ostali sopomenka za razvrat, krutost in priložnostni sadizem. Drugi, kot »cesar filozof« Mark Avrelij s svojim *Dnevnikom* (raje ga bom imenovala *Opomini samemu sebi*), so še danes svetovni zvezdniki. Nekateri so docela neznani; tudi izvedenci ne vedo ničesar o njih. Kdo danes pozna Didija Julijana, ki si je leta 193 po Kr. verjetno za nekaj tednov kupil prestol, nato pa so pretorijanci prodali cesarstvo višjemu ponudniku?

13 ■

Knjiga *Rimski cesar* raziskuje dejstva in izmišljotine o teh vladarjih starorimskega sveta. Sprašuje se, kaj so počeli in zakaj so njihove zgodbe pripovedovali na čudaške, včasih grozljive načine, kakor so jih. Ponuja pogled na velika vprašanja oblasti, korupcije in zarot, pa tudi na vsakdanje podrobnosti njihovih življenj. Kaj so jedli in kje? S kom so spali? Kako so potovali?

Med branjem te knjige bomo srečali mnoge ljudi, ki niso bili cesarji in to tudi niso hoteli postati, vendar so omogočali delovanje sistema cesarske države: oprezni aristokrati, zasojeni kuharji, marljivi tajniki, dvorni šaljevci – celo zdravnik, ki je zdravil mladega princa za vnetjem bezgavk. In srečali bomo mnoge žensk in moških, ki so svoje velike in male težave prinesli pred tistega, ki je bil na vrhu, od izgubljenih dediščin do nočne posode, ki je z usodnimi posledicami padla z okna v zgornjem nadstropju.

Glavne vloge v moji pripovedi pa vendarle zaseda skoraj trideset cesarjev, in njihovih življenjskih sopotnikov, ki so obvladovali razvoj Rimskega cesarstva od Julija Cezarja (umorjen leta 44 pred Kristusom) do Aleksandra Severa (umorjen leta 235 po Kristusu). V moji zgodnejši knjigi, *SPQR*, ki

pripoveduje zgodbo o tisočletnem razvoju Rima od 8. stoletja pred Kristusom do 3. stoletja po Kristusu, so imeli sorazmerno majhno vlogo. Za to sem imela nadvse upravičene razloge. Ko so enkrat pod prvim cesarjem Avgustom v 1. stoletju pred Kristusom v polni meri vzpostavili sistem vladavine enega človeka, se 250 let v velikem merilu ni dosti spremenilo: rimski imperij se skoraj ni povečal ali zmanjšal; upravljali so ga skoraj na enak način; politično življenje v Rimu je potekalo po bolj ali manj enakem splošnem vzorcu. Vendar sem hotela v tej knjigi spet uperiti žaromete v cesarje. Ne bom drugo za drugo pregledovala njihovih karier ali več kot pokimala takšnim, kot je bil Didij Julijan. In seveda ne pričakujem od bralcev, da si bodo zapomnili vsakega posameznega vladarja. Nihče si jih ne, zato je priročni vodnik za celotno zaporedje na straneh 5–7. Namesto tega bom raziskovala, kaj je *pomenilo* biti rimski cesar. Zastavila bom nekaj temeljnih vprašanj o tem, kako so dejansko vodili velikansko ozemlje, ki je bilo po imenu pod njihovo oblastjo, kako so z njimi izmenjevali stike njihovi podaniki in ali si sploh lahko predstavljamo, kako je bilo tistemu, ki je zasedal prestol.

V knjigi *Rimski cesar* nastopa manj psihopatov, kot bi si predstavljali gledalci filmskih upodobitev cesarskega Rima. S tem nočem zanikati dejstva, da je bil rimski svet za naše pojme skoraj nepredstavljivo kruto prizorišče prezgodnjega umiranja. Če odmislimo sto tisoče nedolžnih žrtev kuge, nepotrebne vojskovanja ali zrušenih športnih stadionov, je bil umor temeljno sredstvo za reševanje sporov, bodisi političnih bodisi katerihkoli. »Hodniki oblasti«, pa tudi drugi, skromnejši hodniki v Rimu, so bili vselej omadeževani s krvjo. Vendar rimsko cesarstvo kot sistem ne bi moglo preživeti, če bi mu vladali duševno moteni avtokrati. Bolj me zanima, kako so te zgodbe o blaznosti nastale in kako so cesarstvo v resnici upravljali, pa tudi strahovi Rimljanov, da vladavine teh cesarjev niti niso bile tako zelo krvave (to bi pričakovali),

temveč je šlo za čudno in zmedo vzbujajočo distopijo, v celoti zgrajeno na zavajanju in ponarejanju.

Nobena vladavina ne zajame teh strahov pred distopijo bolje kot sicer priložnostno omenjana, vendar običajno napol pozabljena vladavina cesarja Elagabala. Z njim bomo začeli *Rimskega cesarja*.

Mary Beard, Cambridge, december 2022

Prolog

VEČERJA Z ELAGABALOM

Grozljivi gostitelj

Elagabal, sirski najstnik, je bil rimski cesar od leta 218 po Kr., dokler ga leta 222 niso umorili. Bil je razvpit kot potraten, domiseln in priložnostno sadističen gostitelj. Svoje jedilnike, nam pripovedujejo stari pisci, je sestavljal nadvse duhovito. Včasih je bila hrana enotno obarvana: vse jedi so bile modre ali zelene. Spet drugič so prišle na jedilnik eksotične – ali celo po izbranih rimskih merilih odvratne – specialitete (kamelja kopita ali možgani plamencev, medtem ko so njegove pasje ljubljenske pitali z gosjimi jetri). Včasih je dal duška svojemu zlobnemu mladostnemu občutku za humor tako, da je prirejal večerje s »tematskimi« vabljenici: zbral je skupine osmih plešcev, osmih enookih, osmih kilavcev, ali pa je bilo povabljenih osem debeluhov, ki so bili deležni krutega posmeha, ko se niso mogli stlačiti na blazinjak za mizo.

Med drugimi njegovimi zvijačami na večernih sprejemih so bile napihljive blazine (prve, omenjene v zahodni kulturi), ki so pod gosti postopoma izpuščale zrak, da so nazadnje obsedeli na golih tleh; ponarejene jedi iz voska ali stekla, s katerimi so postregli manj pomembnim gostom, ki so morali ves večer s krulečimi želodci gledati, kako boljši od njih jedo pravo hrano; med ponočnjake, ki so spali po pretiravanjih prejšnje noči, je dal izpustiti ukročene leve, leoparde in medvede, tako da so nekateri, ko so se prebudili, umrli, ne od ugrizov, temveč od strahu. Enako smrtonosno je bilo, ko je Elagabal menda zasul povabljene na eno svojih zabav s cvetnimi listi v tako radodarnih količinah, da so se gostje, zasuti z njimi, zadušili; prizor je v 19. stoletju navdihnil slikarja Lawrencea Alma-Tademo (BP [barvna priloga], slika 1).

17 ■

1. Marmorni doprsni kip Elagabala. Mladeniški cesar, še najstnik, je upodobljen z dolgimi zalizci in puhastimi sledovi brk. Težko si predstavljamo pošast, ki jo opisujejo literarna poročila o njegovi vladavini.

Cesarjevi grehi se ne končajo s temi dvomljivimi gostiteljskimi pristopi. Menda je bil tako potraten, da para čevljev nikoli ni obul dvakrat (na misel nam pride neprijetna podobnost z Imeldo Marcos, nekdanjo »prvo damo« Filipinov, o kateri se je govorilo, da ima v svojih omarah več kot tri tisoč parov čevljev). S sprevrženo in drago tehnično spretnostjo je dal natusi v svoje poletne vrtove kupe snega in ledu z gora, ribe pa je jedel le, ko je bil mnogo milj proč od morja. Govorilo se je

tudi, da je oskrnil versko izročilo, ko se je *poročil* z deviško vestalko, eno najbolj vzvišenih rimskih svečenic, pod smrtno kaznijo zavezano čistosti. V nadaljnjem prestopanju meje dovoljenega na verskem področju je izpeljal prevrat in Jupitra kot najvišje rimsko božanstvo nadomestil z »Elagabalom«, ki je bil bog njegovega rojstnega mesta Emese (današnji Homs v Siriji); pod njegovim imenom je cesar danes splošno znan (zveni bolj učinkovito kot »Marcus Aurelius Antoninus«, ena od uradnih različic njegovega imena). Prav tako ni spoštoval ustaljenih meril na področju spolnosti in spola. Več zgodb govori o njegovem transvestitstvu, ličenju in celo o poskusu, da bi si dal kirurško spremeniti spol. Neki sodobni pisec, Kasij Dion, avtor obsežne zgodovine Rima v osmih zvezkih, od ustanovitve do 3. stoletja po Kr., je trdil, da je »cesar zahteval od zdravnikov, naj mu vrežejo ženska spolovila«. Danes ga nekateri označujejo za pionirja transspolnosti, ki je radikalno izzval okorele dvojiške ustaljene predstave, večina Rimljanov pa bi verjetno mislila, da sprevrča njihov svet na glavo.

Stran za stranjo v antičnih opisih njegove vladavine je posvečena pretiranemu naštevanju cesarjevih osupljivih čudastev, neprijetne razdiralnosti in nagnusnih okrutnosti – vključno, na vrhu nekaterih seznamov, obrednega žrtvovanja otrok. Te in njim podobne pripovedi so eno od žarišč knjige *Rimski cesar*. Od kod izvirajo? Kako dobro so jih poznali navadni prebivalci Rimskega cesarstva? Kdo in zakaj je razširil govornice o Elagabalovih zabavah? In ne glede na njihovo resničnost, kaj nam te pripovedi povedo o rimskih cesarjih ali o Rimljanih na splošno?

Podobe avtokracije, tedaj in zdaj

Ime Elagabal ali tudi »Heliogabal« ne zveni ravno domače, čeprav so poročila o njegovih hudodelstvih (ali če vam je bolj všeč, njegovih krčevitih poskusih, da bi prelomil z rimskimi konvencijami) poleg Alma-Tademe navdihovala sodobne pisatelje,

politične aktiviste in slikarje, od Edgarja Allana Poeja in Neilla Gaimana do Anselma Kieferja. Poročila o njegovih zločinih in nezaslišanem vedenju močno presegajo bolj znane in zgodnejše rimske cesarske zlikovce in njihove domnevne grdobije: Neron, ki je igral (plunkal) na svojo liro, ko so rimsko mesto požirali ognjeni zublji; Domicijan, ki si je preganjal dolgčas tako, da je na svoje pero nabadal muhe; ali Komod ob koncu 2. stoletja, negativni junak filma *Gladiator*, ki je z lokom in puščicami ciljalo v gledalce v Koloseju. Grozljive zgodbe o Elagabalu so hujše. Kako resno naj jih jemljemo?

• 20

»Ne zelo,« se glasi običajen odgovor. Celo Elagabalov rimski življenjepisec, ki je pisal skoraj dve stoletji po cesarjevi smrti – in je vir večine najgrozljivejših podrobnosti o njegovih zabavah in duhovitih jedilnikih – je dopuščal, da so nekatere neverjetne pripovedi, ki jih je zapisal, najbrž izmišljotine; po cesarjevem umoru so jih dali v obtok tisti, ki so se hoteli prilizniti njegovemu tekmeču in nasledniku na prestolu. Tankovestni sodobni zgodovinarji so si zelo previdno utirali pot skozi te visokoleteče zgodbe. Poskušajo ločiti izmišljotine od dejstev in na primer izluščiti jedro informacije, o katerem se zdi, da ga podpira neodvisen drugoten vir (na primer dejstvo, da je ime deviške vestalke vgravirano na novcih, skovanih v času Elagabalove vladavine, kar naj bi dokazovalo nekakšno povezavo med njima, če že ne poroke). Vendar pogosto ne preostane več kot datumi vladavine in nekaj drugih zelo skopih bistvenih podatkov. Hkrati upravičeno svariijo pred pristranskimi razlagami sorazmerno nedolžnega početja. V veliki meri je od vašega pristopa do cesarja odvisno, ali boste barvno usklajene večerje predstavili kot zaničevanja vredno potrato vase zaverovanega zlikovca ali – kar je tudi povsem mogoče – kot najbolj prefinjeno obliko *haute cuisine*. Vsekakor je bistven podatek Elagabalova starost. Bilo mu je komaj štirinajst let, ko je zasedel prestol, in osemnajst, ko je bil umorjen. Napihljive blazine morda; preračunani verski ukrepi pa so težko verjetni.

Vendar je resna zgodovina mnogo več kot naštevanje goilih dejstev. Poskušala sem iz različnih zornih kotov osvetliti rimske cesarje – naj so bili dobronamerni starejši državniki, tiranski mladostniki, ljubiteljski filozofi ali gladiatorji, slavni ali pozabljeni – in odgovoriti na vprašanje, zakaj so tako kot Elagabalu mnogim nit življenja prestrigli morilčevo bodalo ali zastrupljene gobe. V tovrstnem raziskovanju igrajo starodavna pretiravanja, izmišljotine in laži pomembno vlogo. Seznam orodij, s katerimi so si ljudje ustvarili podobo svojih voditeljev, jih presojali, razpravljali o značilnostih samodržčeve oblasti in označevali razdaljo med »njimi« in »nami«, je vselej vključeval domišljijo, čenče, obrekovanje in mestne govorce.

Pripovedke o tri tisoč parih čevljev Imelde Marcos, na primer (najmanj zanimivo je, da so jih v resnici našli mnogo manj), so prej znamenje obsojanja sveta nepredstavljivih in nesmiselnih privilegijev kot poročilo o strasti neke bogatašnje do obutve. V skromnejšem merilu nam zgodbe o razvajenih valižanskih ovčarjih kraljice Elizabete II., ki so menda žrli svojo pasjo hrano iz srebrnih skled, dajejo pretvezo za označevanje razlike med »kraljevskim« in našim vsakdanjim življenjem, hkrati pa za zbijanje nedolžnih šal na račun nesmiselne in vpadljive potratnosti v kraljevski palači.

Pretirane zgodbe, ki polnijo starodavne opise Elagabalove vladavine, ne glede na njihov izvor, so eden najdragocenejših dokazov, kar jih imamo na razpolago, o tem, kako so si Rimljani predstavljali cesarja v skrajno odvratni obliki. Te neresnice in očitna pretiravanja delujejo skoraj kot povečevalne leče in v pomnoženem merilu kažejo, kaj je veljalo za »slabo« na »slabem« rimskem vladarju. Nekaj od tega je morda dovolj predvidljivo: kruto in ponižujoče ravnanje od žrtvovanja otrok do tlačenja nesrečnih debeluhov na eno samo sedišče pri jedilni mizi; neupravičeno razkošje (Elagabalovi psi so se mastili z okusnimi gosjimi jetri, čeprav jih niso žrli iz srebrnih posod). Vendar se v teh dozdevno nesmiselnih zgodbicah

o cesarjevih čudaštvih skrivajo docela drugačne, pa enako srhljive grozote samodrštva.

Pošastnost neomejene oblasti je ena od njih. Zanimive pripovedi o Elagabalovi odločitvi, da bo svoje letne vrtove ozaljšal z ledom in snegom ali da bo jedel morsko hrano le tedaj, ko bo daleč od morja – ali, kot pripoveduje neka druga zgodba, da bo živel in delal ponoči, podnevi pa spal – kaže na več kot na njegovo domiselno in drago razvajenost (bolezen »človeka, ki ima vse«). Ob teh zgodbah se zastavlja vprašanje, kje se cesarjeva oblast konča; predstavljajo ga kot vladarja, ki je poskušal samo naravo podrediti svoji volji in zмести naravni red stvari (led poleti?), prekrojiti čas, prostor in za povrh še določenost biološkega spola za svoj užitek. Elagabal ni bil prvi, ki je vzbujal te bojazni. Dvesto petdeset let pred njim se je eden od Cezarjevih kritikov, republikanski politik, filozof in duhovitež Mark Tulij Ciceron, mračno pošalil na njegov račun, rekoč: »Še zvezde na nebu je prisilil, da ga ubogajo.«

Vendar je bil to le en vidik zloveščega Elagabalovega sveta. Predvsem je šlo za varljivo moro, v kateri sta si kar naprej sledili in se med seboj zamenjavali resnica in laž. Nič ni bilo tako, kot se je zdelo, da je. Cesarjeva neverjetna veliko-
dušnost se je izkazala za smrtonosno – njegova prijaznost je dobesedno ubijala (to je sporočilo potratnega dežja cvetnih listov). In tisti z dna med seboj kavsajoče se jate so spoznali, da je slastna hrana na njihovih krožnikih na večerjah v palači neužiten, čeprav spretno izdelan ponaredek. In obratno: ponaredek so se spreminjali v resnično stvar. Ob neki priložnosti, trdi Elagabalov življenjepisec, je cesar ob odrskem prizoru prešuštna zahteval, naj ga igralci dejansko uprizorijo. Seks v živo je gotovo prispeval k brezsravnosti prizora, vendar je zamenjava dejstev in zgodbe sprevračala svet na glavo: nihče ni mogel vedeti, kdo samo igra in kaj je zgolj kulisa. Izprijeno samodrštvo ni bilo nič drugega kot dim in ukrivljena zrcala, ki so pačili resnično podobo stvari. Ali, kot je povzel rimski življenjepisec, Elagabal je imel »ponarejeno življenje«.

Povečevalna leča teh zgodb nam pomaga, da jasno uzremo bojazni, ki so obkrožale cesarsko vladavino v Rimu. Šlo je za več kot za zmožnost ubijanja. Cesarjeva oblast se ni ustavila pri ničemer. Izkrivljala je čute in uspevala v zlohotnem kaosu.

Zgodovina cesarjev

K Elagabalu se bom na naslednjih straneh od časa do časa vrnila, ne nazadnje tudi zato, da bi razložila, kako je najstniku iz Sirije uspelo zasesti cesarski prestol (ena od razlag v Rimu se je predvidljivo osredotočila na spletke njegove matere in stare matere). Vračala se bom tudi k domišljjskim zgodbam (zloveščim in drugim), ki so obkrožale starorimski dvor, in pregledala več komaj verjetnih zgodb, ki so jih Rimljani pripovedovali o svojih cesarjih. Osvetlila bom tudi, kako so nastopali rimski vladarji v tveganih šalah in satiričnih spisih ter v malo verjetnih zgodbah, kakršne so nagrmadili okoli Elagabala. Našli bomo tudi cesarje, ki so v različnih preoblekah nastopali v sanjah svojih podanikov (kar ni bilo vedno dobro znamenje: »Sanjati, da si cesar, napoveduje smrt vsakomur, ki je bolan,« kot je v 2. stoletju po Kr. posvaril neki razlagalec sanj).

Vendar bo to le del knjige. Poleg »cesarjev v domišljiji« bom raziskovala zelo prozaična vprašanja v zvezi z vsakdajšnjim življenjem rimskih vladarjev, o ostrem robu politike, zahtevah vojaške varnosti in enoličnih rutinskih opravilih, nujnih za vladanje ogromnemu cesarstvu, ki pogosto ostajajo v senci vseh slikovitih zgodb o krutosti in razkošju. Razmišljala bom o prekladanju papirjev in pisarniškem delu, usklajevanju bilanc, zaposlovanju in odpuščanju. V kolikšni meri je bil sam cesar vpleten v to? Kateri nameščenci in osebe so sestavljali njegovo podporno mrežo, od žena in dedičev do tajnikov, računovodij, kuharjev in klovnov? In kako je bilo, če je bil cesar le štirinajst let star?

Našli bomo še en močan, vendar zelo drugačen stereotip cesarskega vedenja: rimskega cesarja, ki ni nevaren razuzdavec, temveč garaški uradnik. Oba bosta nastopila v *Rimskem cesarju*.

Delovno življenje

• 24

Elagabal je bil šestindvajseti rimski cesar, bolj ali manj (njegov natančno mesto v številčnem vrstnem redu je odvisno od tega, koliko neuspešnih uzurpatorjev uvrstimo na seznam). Cesarji so prihajali in odhajali in mnoge je zagrnila pozaba. Nekateri so razločno zaznamovali zahodno kulturo. Kaligula (na prestolu od 37 do 41 po Kr.) se je neizbrisno zapisal v spomin, ker je predlagal, da podelijo enega najvišjih političnih položajev njegovemu konju; Hadrijan (vladal od 117 do 138) s tem, da je dal zgraditi svoj »zid« čez severno Anglijo. Ni pa veliko ljudi slišalo za Vitelija (razvpit požeruh, ki je vladal nekaj mesecev leta 69) in celo za Elagabala. Niso se vseh dolgo spominjali.

Ti moški (vsi so bili moški: nobena cesarica ni nikoli zasedala prestola) so vladali ogromnemu ozemlju, ki se je v svojem največjem obsegu raztezalo od Škotske do Sahare in od Portugalske do Iraka s prebivalstvom, ki ga zunaj same Italije ocenjujejo na približno 50 milijonov. Cesarji so sprejemali zakone, bojevali vojne, razpisovali davke, razsojali v sporih, financirali gradnjo poslopij in razvedrilo ter preplavljali rimski svet s svojimi portreti, podobno kot so današnji diktatorji v tisočih izvodov natisnjeni na plakatih. Osebnost so imeli v lasti velike dele cesarstva od kmetijskih posestev, namenjenih tržni proizvodnji, do papirusovih močvirij in rudnikov srebra in nekateri so veliko potovali, tudi zato, da bi ga raziskovali in občudovali, ne le zaradi vojaške slave in vojnih pridobitev. Še dandanes se turisti zbirajo pri mestu Luksor ob reki Nil in strmijo v dva orjaška staroegipčanska kipa (postavili so ju leta 1350 pred Kr.). Stojijo natančno na mestu, na katerem

je leta 130 po Kr. stal Hadrijan s svojim spremstvom; tudi oni so si prišli ogledovat znamenitosti. Cesarjeva skupina je pustila za seboj občudujoč odziv (posebej za to zloženo pesem), vklesan v noge enega od kipov: »Bil sem tukaj« v slogu rimske elite (sl. 64).

Kako točno je dejansko delovala cesarska oblast, je ugan-ka. Poleg vojaških enot, nastanjenih na nekaterih »vročih točkah«, je obstajalo zgolj okostje aparata višjih upravnih uradnikov, ki je zelo tanko pokrival imperij kot celoto (če štejemo le te višje uradnike, je v grobem prišel eden na približno 330.000 prebivalcev). Tako je bil nadzor v primerjavi z nekaterimi sodobnimi imperiji večinoma dokaj ohlapen. Pa tudi zaradi razdalj in časa, potrebnega za prenos osnovnih informacij ali navodil iz središča v nekatere bolj oddaljene dele rimskega sveta (ali obratno) – včasih je trajalo več mesecev – bi bilo vsakodnevno upravljanje ozemelj cesarstva na krajevni ravni nemogoče. Iz tega sledi, da se nam bo zdel rimski cesar bolj obremenjen z delom, bližje ko mu bomo.

Antični pisci poročajo o vladarjih, ki so bili do vratu zasuti s tistim, čemur bi danes rekli »papirologija« (v tistem času je šlo za povoščene tablice in zvitke papirusa). Julij Cezar je bral ali sestavljal svoje dopise, medtem ko je gledal tekme, kar je menda motilo druge gledalce; to so imeli za žalitev ljudstva, ki se zabava. Vespazijan, eden od cesarjev, ki so imeli srečo, da so umrli v svoji postelji (leta 79), je vstajal pred zoro, da bi prebral svoja pisma in uradna poročila. Elagabalov naslednik Aleksander Sever je bil očitno tako zagret za svoj posel, da je imel v svojih zasebnih prostorih zbirko vojaških zapisnikov, da bi mogel »pregledovati proračune in razporede enot, ko je bil sam«. Vendar je bilo delo z uradnimi dokumenti le del posla. Od cesarjev se je pričakovalo, da bodo dosegljivi svojim podanikom tako osebno kot preko dokumentov. Ta zamisel se zgosti v zgodbi o Hadrijanu, ki ga je med potovanjem prestregla neka ženska z namenom, da ga zaprosi za uslugo. Ko ji

je odgovoril, da nima časa, ga je jezno zavrnila: »Pa nehaj biti cesar,« on pa ji je dovolil, da govori.

K tem zgodbam moramo pristopati previdno. Nekateri cesarji so nedvomno delali bolj trdo kot drugi. Vsi sistemi vladavine enega človeka imajo tako svoje prizadevne Jurije VI. (oče Elizabete II. je bil požrtvovalen družinski človek) kot bleščeče Edvarde VII. (ta je imel roj ljubic in je zanemarjal svoje obveznosti). Vendar ne smemo misliti, da so zgodbe o nemarnem upravljanju države bolj verodostojne kot zgodbe o bleščečih uspehih. Tudi te imajo močno ideološko ozadje in so plod poskusov, da bi zgradili podobo popolnega cesarja. Zgodba o Hadrijanu in ženski, ki ga je ustavila, je bila skoraj identična že povedana o nekaj zgodnejših vladarjih iz grškega sveta, kar pomeni, da gre za odsev starega klišeja »dobrega monarha«. Vseeno pa se nekateri najbolj nenavadni dokumenti, ki so se ohranili iz antičnega Rima, ujemajo s splošno sliko. To so zapisi o odločitvah cesarjev v odgovor na zahteve, prošnje in krike na pomoč njihovih podanikov, navadnih ljudi ali mestnih svetov povsem običajnih krajev iz celotnega cesarstva – ti zapisi so včasih vklesani v kamen (najbrž jih je dal vklesati uspešni prosilec, da bi proslavil ugodni izid), včasih prepisani na papirus ali zbrani v resnobni starodavni zbirki pravnih odlokov. Osupljivo je, kako zelo so bile težave, za katere so pričakovali, da jih bo rešil cesar, dejansko vezane na kraj ali sploh nepomembne (seveda ne za vpletene).

Med temi zadevami je »primer padle nočne posode«. Leta 6 pred Kr. so cesarja Avgusta prosili, naj razsodi v zastaranem sporu med meščani Knidosi na obali današnje Turčije. V spopadu med tamkajšnjima družinama je eden od udeleženi umrl. Ko je sodeloval v zoprnem pretepu pred hišo svojih nasprotnikov, ga je zadela v glavo nočna posoda, ki jo je v gornjem nadstropju izpustil iz rok neki suženj (ta je morda, ali pa tudi ne, hotel samo izliti njeno vsebino). Mestne oblasti so hotele kaznovati lastnike sužnja za uboj, kot je razvidno iz ohranjenega besedila, vendar je Avgust presodil drugače: po

nesreči ali ne, do uboja je prišlo v samoobrambi. Skoraj točno tristo let pozneje se je moral tedanji cesar, ko je potoval po Podonavju, soočiti s stotinami osebnih zadreg in sporov, ki jih je bilo treba rešiti: neka ženska je zahtevala odškodnino za kravo, ki jo je nekomu posodila, pa je postala žrtev »sovražnega vdora«; prišlo je do občutljivega sodnega spora v zvezi s finančno odgovornostjo po trčenju dveh rečnih čolnov; tu je bila tudi pritožba moškega, ki je tožil, ker mu niso plačali honorarja za prostituiranje lastne žene (na srečo so ga naglo obsodili in kaznovali). Ne vemo, ali se je cesar sam spopadal s temi pravnimi posladki. Včasih se najbrž je; včasih je preprosto podpisal razsodbe, ki mu jih je predložila njegova ekipa (ne morem si predstavljati, da bi mladi Elagabal zmoget kaj več). Bistvo stvari pa je v tem: vsi so *mislili*, da je razsodnik cesar, ne glede na to, kdo je opravil delo.

27 ■

Ti primeri so uporaben protistrup zoper morasto predstavo o cesarjevi moči. Spominjajo nas na to, da so nekateri sicer videli cesarje kot dirigente distopičnega in strašljivega sveta, zato pa so jih drugi imeli za rešitev svojih težav – prav do svoje izgubljene krave. Zagotavljajo tudi, da knjiga, ki obravnava podobo cesarja, ne bo govorila zgolj o ljudeh v najvišjih slojih družbene elite. Daleč od tega. Morda zveni paradoksalno, vendar skozi oči cesarja in preko njegovega ravnanja s podaniki še najjasneje in v najbogatejših podrobnostih uzremo običajne ljudi v Rimu in njegovem cesarstvu, ki tako pogosto ostanejo nevidni. *Rimski cesar* govori o vladajočih in vladanih.

Cesarska besedila in sledi

Zapiski o odločitvah cesarjev in osupljiv pogled na vsakdanje življenje v Rimskem cesarstvu (in njegove nadloge) predstavljajo le del antičnih besedil, ki jih bom osvobodila iz predavalnice in raziskovalnega seminarja. Seveda bodo naše raziskovanje usmerjali tudi nekateri najbolj poznani klasiki

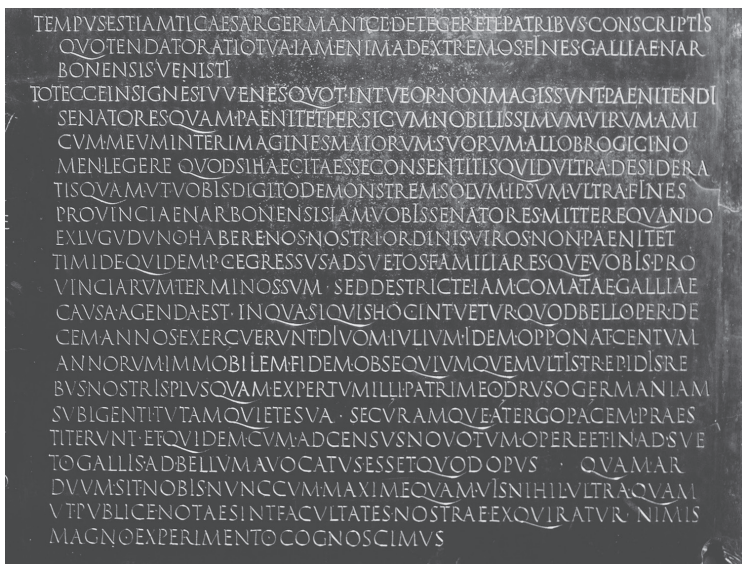
antične literature – pred vsemi Tacit: nihče ni presegel ciničnega raztelesčevanja pokvarjene avtokracije v njegovih pripovedih o vladarjih 1. stoletja po Kr. v *Analih* in *Zgodbah*, napisanih v 2. stoletju, kmalu po dogodkih; približno ob istem času je pisal Svetonij, ki je bil domač v palači (zaposlen je bil v cesarskih arhivih in tajništvu pod cesarjema Trajanom in Hadrijanom); njegovi slikoviti življenjepisi prvih »Dvanajstih rimskih cesarjev« od Julija Cezarja do muham sovražnega cesarja Domicijana so zadnjih štiristo let učbenik o tem obdobju za zgodovinarje. Vendar bom pod odrske luči postavila tudi zanimivejša in presenetljivejša besedila, ki so mnogo manj znana, in slavila bogastvo literarne tvarine, ki se nam je ohranila. Zahvaljujoč občutljivim postopkom prepisovanja in vnovičnega prepisovanja, skrbnega hranjenja in morebiti tiskanja, ki so besede starorimskih piscev ponesli s povoščenih tablic in papirusov na sodobne tiskane strani in zaslone, se je ohranilo mnogo več tvarine, kot si pogosto predstavljamo.

Nekaj od tega je bilo namenjeno zburanju smeha. Imamo drobno zbirko cesarskih šal – Avgust, na primer, je zbadal svojo hčer Julijo, ker si je pulila sive lase – in satir različnih vrst. Med temi je posmehljiv spis cesarja iz 4. stoletja Julijana o njegovih predhodnikih (v njem nastopa Elagabal v stranski vlogi kot »mali iz Emese«), pa vesel sramotilni spis Neronovega vzgojitelja Seneke, v katerem se posmehuje celotni zamisli o tem, da bi morali cesarja Klavdija po njegovi smrti leta 54 po Kr. razglasiti za boga (v njem spremljamo dokaj zmedenega starega cesarja, ki se opoteka na Olimp, v domovanje »resničnih« bogov, ti pa ga nemudoma našenejo, ko prispe do njih).

Nekateri od teh spisov nas na nepričakovane načine popeljejo v zaodrje. Priročnik, ki ga je sestavil neki grški učitelj retorike, ponuja nasvete o tem, kako najbolje nasloviti cesarja, kadar je to potrebno. Tu so ugotovitve v zvezi z življenjem na dvoru (vključno s srhljivo omembo vojakov, ki delajo kot tajni agenti) izpod peresa filozofa Epikteta, ki je bil nekoč su-

ženj Neronovega tajnika, cesarjevi zdravniki iz palače pa nam niso zapustili le opisov bolečin v grlih svojih slavnih pacientov, temveč tudi popise njihovih trebušnih težav in zdravil, ki so jim jih predpisovali – dva tisoč let pozneje je mogoče še vedno preiskovati zapiske o bolezenskih primerih. In še vedno lahko beremo zbirko poročil iz 2. stoletja po Kr., ki jih je cesarju v Rim pošiljal Plinij, uradnik, nameščen stotine milj proč na obali Črnega morja. V njih je razlagal svoje težave z vsem po vrsti, od nadležnih kristjanov do dotrajanih poslopij kopališč in zaskrbljujočega presejanja stroškov za slabo grajeno gledališče.

Drugo ohranjeno pisanje je bolj nenavadno, kot bi mogli kdaj napovedati. Elagabalovo *Življenje* s svojimi čudovito povednimi izmišljotinami in pretiravanji v zvezi z življenjskim slogom »malega«, je eno iz niza več kot petdesetih življenjepisov cesarjev vključno z uzurpatorji, dediči in drugimi pretendenti na prestol od Hadrijana leta 117 po Kr. do krvoločnega ničeta, ki je umrl leta 285. Nekatera od teh posameznih »Življenj« so sicer zelo kratka (prej bi jim rekli »profil« kot »življenjepisi«), vendar skupaj zavzemajo več sto sodobnih tiskanih strani pod skupnim naslovom *Cesarska zgodovina* (ali *Historia Augusta*). Zbirka se predstavlja kot skupinsko delo, ki naj bi ga ob koncu 3. stoletja zapisalo šest različnih avtorjev z uglednimi imeni: Trebelij Polio, Flavij Vopiscus iz Sirakuz in tako naprej. Skrben pregled besedišča in sloga pa je pokazal, da nič od tega ne drži: napisala ga je ena sama (neznana) oseba, in sicer približno sto let pozneje, kot je bilo zapisano. Gre za eno velikih skrivnosti antične literature. Zakaj bi si kdo privoščil takšno potegavščino? Je šlo za ponaredek? Za nekoliko razvlečeno šalo ali satiro? Ali za radikalen eksperiment v psevdozgodovinski pripovedi? Kakršenkoli že je odgovor, gre za duhovito prestopanje meje med zgodovino in leposlovjem.

2. Del bronaste plošče, ki so jo v 16. stoletju odkrili v Lyonu. Na njej je zapisan Klavdijev govor v senatu, v katerem se zavzema za podelitev političnih pravic Galcem. Besede na tem nenavadno razločnem zapisu je mogoče zlahka razbrati. Prva vrsta tega odlomka se začne z besedama »TEMPUS EST«, »zdaj je čas«.

Gl. str. 251.

Tisoči izvirnih dokumentov dodatno prispevajo k bogastvu in raznolikosti zgodb o rimskih cesarjih. Nekateri so vklesani v kamen in bron, da bi bili javnosti na ogled, drugi, načekani na papirus, so se ohranili v egiptovskem pesku in so jih v zadnjih stotih letih v velikih količinah izkopali sodobni arheologi (mnogih jim še vedno ni uspelo prebrati). Imamo, na primer, bronasto ploščo z govorom, ki ga je imel leta 48 po Kr. cesar Klavdij, ko se je zavzemal za podelitev večje politične vloge ljudem iz Galije, pri čemer je svoje poslušalce pital z obnavljanjem rimske zgodovine. In na papirusu lahko še vedno preberemo besede Germanika, rimskega princa in očeta cesarja Kaligule, ko je govoril množicam v Aleksandriji, ki jim je med drugim povedal, da pogreša svojo »babico« (bolj znano kot Livijo, Avgustovo ženo; držal se je je mnogo

bolj strah vzbujajoč sloves, kot bi to mogli sklepati po besedi »babica«). Ponuja se nam tudi vpogled v dogajanje v zaodrju: od ohranjenih nagrobnih napisov približno stotih Livijinih nameščencev (vključno z maserko, nekaj komorniki, slikarjem in celo čistilcem oken) do dopisov nekega nezadovoljnega uradnika v Egiptu, ki se je znašel v strahovitih težavah, ko je moral zbrati zaloge, potrebne za načrtovani cesarjev obisk.

Lahko vstopimo tudi v stvarni svet cesarjev. Še vedno se je mogoče sprehoditi okoli njihovih palač, ne le na Palatinu sredi Rima (od tod izvira beseda »palača«), temveč tudi po njihovih parkih za razvedrilo in bivališčih zunaj mesta. Ena od njih, vila cesarja Hadrijana v Tivoliju, približno dvajset milj od Rima – s parki, stanovanjskimi zgradbami, mnogimi jedilnicami in knjižnicami – je pokrivala skoraj dvakrat večje območje kot antični Pompeji. Beseda »vila« je kričeča pomanjševalnica. Bolj ustrezen izraz bi bil zasebno mesto.

31 ■

3. in 4. Presenetljiva mesta za cesarjevo podobo. Na levi sodobna replika antičnega pekača za testo (morda za kolače, ki so jih razdeljevali na verskih praznovanjih), ki kaže cesarja, kako stoji na vozu med triumfalnim sprevodom (str. 62), medtem ko ga krona boginja Zmaga. Gl. tudi sliko 12. Na desni cesar na uhanu (kaveljček je bil nedvomno sprva ukrivljen tako, da glava ni visela navzdol).

Lahko pogledamo tudi njihovim portretom v oči. Ohranilo se jih je le majhen delček od vseh, kar so jih ustvarili (po realni oceni je imel po celotnem rimskem svetu v začetku samo cesar Avgust med 25.000 in 50.000 kipov). Vendar jih še vedno na tisoče polni police naših muzejev. Vseh vrst, oblik in velikosti so. Nekateri prebivalci rimskega cesarstva so celo jedli kolače, okrašene s podobami cesarjev (tako vsaj sklepamo po ohranjenih pekačih). Okoli leta 200 po Kr. si je neka rimska dama izmislila še nekaj boljšega: glavo Septimija Severa, enega neposrednih Elagabalovih predhodnikov, je dala uliti na svoje zlate uhane.

▪ 32

Seveda se zastavlja vrsta vprašanj o svetu cesarjev, na katera zaradi pomanjkanja dokaznega gradiva ne moremo odgovoriti (kako je bil videti svet v očeh ženske, na primer, ali kako je v podrobnostih deloval njihov finančni sistem). Vendar upam, da bralci od te knjige ne bodo odšli nejevoljni nad tem, *kako malo* vemo o teh vladarjih izpred dva tisoč let, temveč očarani nad tem, *kako mnogo* nam je znanega o njih.

Kateri cesarji?

Za Elagabalom je vladalo mnogo cesarjev. Resnično, če se omejimo na vzhodni del cesarstva z njegovo prestolnico, kar je v 4. stoletju po Kr. postal Konstantinopol (sodobni Carigrad), so se rimski vladarji vrstili brez prekinitve do leta 1453, ko so mesto zavzeli osmanski Turki. *Mi* imamo te poznejše vladarje za Bizantince. *Oni* so se imeli za Rimljane. Vendar se v tej knjigi ne bom ozirala mnogo onkraj Elagabalovega bratranca, posvojenca in naslednika Aleksandra Severa, enega od tistih cesarjev, ki so se menda garaško noč in dan ukvarjali z vojaškimi poročili in razporejanjem enot. Gre za še enega dečka na prestolu, ki je postal cesar pri trinajstih ali štirinajstih letih in je vladal med letoma 222 in 235. Knjigo bom začela z arhitektoma samodržavja v Rimu (Julij Cezar, umorjen leta 44 pr. Kr., in njegov pranečak Avgust, ki je postal prvi ce-

sar), nato pa bom obravnavala obdobje, malo krajše od tristo let, od sredine 1. stoletja pr. Kr., do sredine 3. stoletja po Kr., v katerem je vladalo malo manj kot trideset cesarjev.

Vse take kronološke omejitve so do neke mere arbitrarne in priložnostno bom prestopila meje, ki sem jih določila (dejanjsko sem jih že: primera izgubljene krave in prostituirane žene spadata v pozno 3. stoletje po Kr.). Vendar obstajajo močni razlogi za to, da sem se ustavila, kjer sem se. Po Aleksandru Severu so se stvari korenito spremenile. Preostanek stoletja so cesarji naglo prihajali in odhajali v vrsti vojaških udarov in državljanskih vojn. Mnoge od njih je naplavilo iz okolij, ki so bila daleč od vrhnjih slojev rimske aristokracije, in geopolitične razmere so se tako spremenile, da številni niso niti obiskali rimskega mesta med svojimi kratkimi vladavinami. In *bile so* kratke. Poleg nekaj neuspešnih uzurpatorjev je bilo v petdesetih letih po smrti Aleksandra Severa toliko cesarjev kot v skoraj tristo letih poprej. Spremembo sloga in značajev povzame zgodba, ki so jo pravili o Aleksandrovem nasledniku, Maksiminu Traksu (»Tračanu«). Govorilo se je, da je prvi cesar, ki ne zna brati in pisati. To je morda bolj zlonamerno obrekovanje kot verodostojna ugotovitev. Naj bo govorica resnična ali ne, kaže na nov svet.

Med vladavinama Avgusta in Aleksandra Severa je trdnost rimske politike pomenila, da ste na primer lahko zaspali v 1. stoletju pred Kr. in se zbudili dvesto let pozneje, pa bi še vedno prepoznali svet okoli sebe. Po Avgustu so še naprej obilno proslavljali osvojitve, nobene bolj kot tisto, ki jo je zaznamovala postavitev Trajanovega stebra v začetku 2. stoletja po Kr. v opomnik njegovih zmag nad Dačani (na območju današnje Romunije), ki je postal zadnje počivališče cesarjevega pepela. Vendar je večina teh zmag kaj malo doprinesla k povečanju rimskega ozemlja in so pogosto povzročile več težav, kot so bile vredne (Britaniji bi lahko upravičeno rekli »rimski Afganistan«), ali pa je bilo osvojeno ozemlje naglo izgubljeno. Šlo je za vojaško »ničeve projekte«, kot jih je nedavno označil neki

zgodovinar, čeprav so te ničevosti zahtevale strahotno ceno v človeških življenjih.

Seveda je prišlo do nekaterih temeljnih, dolgoročnih sprememb. Najpomembnejše, kot bomo videli, je bilo, da so prihajali cesarji s čedalje bolj raznolikih zemljepisnih in tudi narodnostnih območij. Trajan in Hadrijan v prvi polovici 2. stoletja po Kr. sta izvirala iz Španije. Nekaj desetletij pozneje se je v deželi, ki je danes Libija, rodil Septimij Sever, »prvi afriški cesar« (BP, slika 3). Elagabal je bil pranečak Septimijeve žene, Sirke Julije Domne, in zahvaljujoč vplivu njene družine je zasedel prestol v udaru, ki so si ga nedvomno zamislili drugi. Vendar sta ne glede na ta postopni razvoj Avgust in Aleksander Sever opravljala bolj ali manj enak poklic in presojali so ju po večinoma enakih merilih in glede na iste stereotipe.

▪ 34

Zgodovinarji, tako antični kot sodobni, so pogosto nadvse podrobno poročali o teh stoletjih cesarstva in natančno opisovali dvorne spletke, spopade med klikami, bojne pohode in politične zdrahe. Poskušali so razvrstiti različne značaje različnih vladarjev, od zlovoljnega in hinavskega Tiberija, Avgustovega naslednika, ali bleščečega in neodgovornega Nerona, do mečkavega Antonina Pija in njegovega naslednika, filozofskega Marka Avrelija. Sodobni zgodovinarji so poskušali previdno voditi svoje bralce med dinastijami z njihovimi zapletenimi družinskimi povezavami, strateškimi posvojitvami (kakršna je bila npr. Elagabalova posvojitev Aleksandra Severa) in večkratnimi porokami, ki jih je docela nemogoče ponazoriti z običajnim družinskim drevesom. In uživali so v barvitosti mnogih skrajnih zgodb, čeprav so pri tem tudi dvomili o njihovi resničnosti ali iskali bolj prozaično resnico, ki preži pod površino (kot bomo videli v naslednjem poglavju, utegne biti Kaligulova grožnja, da bo podelil svojemu konju visoko funkcijo, preprosto groba šala, ki se je izjalovila).

Tudi jaz bom uživala v barvitih zgodbah o rimskih cesarjih z vsemi zbadljivimi posebnostmi, zaradi katerih so ostale v

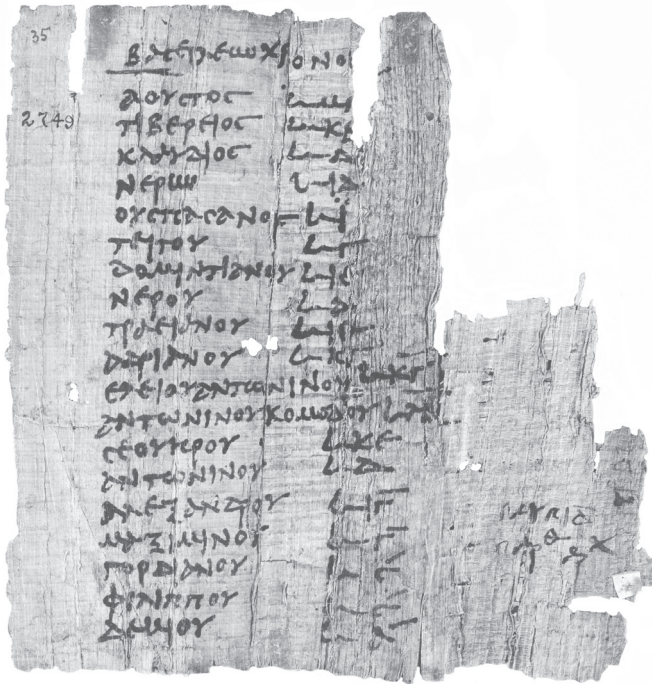
spominu vse do danes – čeprav bom te zgodbe uporabila, da bi osvetlila rimski cesarski sistem na drugačen način. Na srečo ta knjiga ni zgodovina skoraj tridesetih posameznih vladarjev drugega za drugim. Vseživljenjsko raziskovanje starega Rima in poučevanje o njem me je prepričalo, da podrobna pripoved te vrste (naj gre za enega vladarja ali dvanajst ali več) pogosto več prikrije kot razodene. Navsezadnje je ena hlastno zasnovana, iz koristoljubja porojena zarota v palači navadno zelo podobna katerikoli drugi, z drugačno zasedbo igralcev, vendar s podobnimi nizkotnimi (ali plemenitimi) nameni. Marsikaterega blodnega princa ali princeso je pogosto težko razlikovati od naslednjega ali naslednje. In enake osupljive zgodbe, ki dozdevno tako enkratno označujejo značaj, se redno ponavljajo z enakimi izrazi v zvezi z več cesarji. Seveda me zanima, zakaj so se nekateri cesarji zapisali v zgodovino kot sadistične pošasti, drugi pa kot dostojni ljudje, ki so se trudili po svojih najboljših močeh; nekateri kot velikodušni dobrotniki, drugi kot zlohotni stiskači. Vendar si še bolj želim pogledati onkraj tega in uzreti širšo sliko, dognati, čemu je bilo namenjeno samodržstvo in za kaj so se zavzemali samodržci, ter bolj to, kako *podobni* so bili ti vladarji drug drugemu, kot *razlike* med njimi. V tem sem na strani Marka Avrelija, ki je v svojih *Meditacijah* prišel do spoznanja, da se vladavina enega človeka v stoletjih ni bistveno spremenila: »Ista igra, drugi igralci.«

35 ■

Tako je *Rimski cesar* prav toliko knjiga o »cesarjih« kot razredu ali o »cesarju na splošno« kot o kateremkoli posameznem vladarju iz mesa in krvi. V tem smislu skoraj zagotovo odseva pogled velike večine prebivalcev rimskega cesarstva. Značaj človeka na prestolu, njegove značajske napake ali posebna nagnjenja so utegnili biti zelo pomembna za tiste, ki jih je vabil na večerje, ali za tiste iz vrhnjega sloja, ki so skrbno preučevali ali pisali cesarske življenjepise. Cesarji niso bili vsi enaki. Za večino od približno 50 milijonov tistih, ki so živeli zunaj Italije, in za mnoge znotraj nje je bil pomemben

»cesar« na splošno, katerikoli pač je že bil in kakor se je že tedaj imenoval. S svojimi težavami so se obračali na »cesarja« na splošno; o »cesarju« so sanjali. Ko je kateri cesar umrl ali so ga strmoglavili, so novi oblasti pogosto ugodili tako, da so doklesali ali »popravili« marmorne portrete dotedanjega vladarja, da so ustrezali podobi njegovega naslednika na prestolu. Za to je utegnilo biti več razlogov, bodisi da so hoteli prihraniti denar, ki bi ga morali potrošiti za čisto nov kip, bodisi da so hoteli dobesedno izbrisati predhodnikove poteze. Temeljno sporočilo tega početja je bilo, da je mogoče enega cesarja spremeniti v drugega zgolj z nekaj udarci po kiparskem dletu (slika 91).

▪ 36

5. Seznam rimskih cesarjev, zapisan v grščini na egipčanski papirus. Naslovljen je kot »Vladavine basileis«, to je »cesarjev« ali »kraljev« (gl. str. 54). Po naslovu bi moral biti tretji na seznamu Kaligula, vendar so ga docela prezrli (tako da Klavdij sledi Tiberiju).

Zelo verjetno nekateri prebivalci cesarstva ne bi znali povedati imena trenutnega cesarja. Na to je namignil neki filozof in krščanski škof iz severne Afrike, ko je nekoliko pozneje, v začetku 5. stoletja, zapisal, da so v njegovih krajih ljudje, ki sicer vedo, da je na prestolu cesar, pač zaradi davčnih obveznosti, »kdo je cesar, pa jim ni docela jasno«. (Nato se je pošalil, češ da so »med nami ljudje, ki mislijo, da je Agamemnon še vedno kralj«; mislil je na grškega vojskovodjo iz bajeslovne trojanske vojne.) Gotovo drži, da velika večina ne bi mogla naštetih ničesar podobnega točnemu seznamu nekdanjih in tedanjih cesarjev. Celó očitno marljiv posameznik, katerega prizadevanja, da bi sredi 3. stoletja po Kr. sestavil tak seznam, so se ohranila na koščku papirusa, je naredil nekaj resnih napak: nekatere, vključno s Kaligulo, je izpustil in napačno navedel dolžino vladanja drugih. Predstavila bom vsakega od cesarjev, o katerih razpravljam (sicer ne prav vsakega posebej od skoraj tridesetih) s potrebnimi podrobnostmi. Vendar nas ne sme skrbeti, če ne bomo vedno znali ločiti svojih Markov Avrelijev od svojih Antoninov Pijev. Večina navadnih Rimljanov jih najbrž tudi ne bi znala.

37 ■

Svet cesarjev

Rimski cesarji nas postavijo neposredno pred nekaj najskrajnejših podob antične oblasti in pred večino najbolj enoličnih vsakdanjih življenjskih dejstev Rimskega cesarstva. Več kot to, tudi v sodobnem času nam še vedno ponujajo vzor za samodržce in svarilo za politike: spomnimo se na vse kralje in dinaste, ki so upodobljeni na slikah in v kipih v rimski cesarski opravi, pa na ministrske predsednike in predsednike držav, katerim se v karikaturah posmehujejo, kot bi šlo za Nerone, ki »brenkajo, medtem ko Rim gori«. Rimske cesarje je vredno jemati resno in se zakopati globlje v to, kako so si Rimljani sami predstavljali oblast, ki še vedno visi nad nami, kako so razpravljali o njej in ji oporekali.

Skozi svojo celotno kariero sem poskušala ujeti te izmikajoče se, daljne, pa vendar nenavadno domačne vladarje. Upam, da bom v *Rimskem cesarju* z vami delila ta raziskovanja sveta cesarjev, resničnega in domišljjskega, od veličastnega kraljestva bogov (tja so si želeli mnogi med njimi, ne le Klavdij) do kalnih valov reke Tibere, kjer so brez ceremonij končali drugi. Dvomim sicer, da so bili tako mnogi med temi možmi krvoločni ali moteni psihopati, kot so jih pogosto slikali, ne mislim pa tudi, da bi bilo umestno poskušati rehabilitirati nekatere od najhujših »pošasti«. Različni poskusi, da bi Kaligulo, Nerona ali Komoda spremenili v nerazumljene prenovitelje, ki jim tisk preprosto ni bil naklonjen, me niso nikoli prepričali. Danes je težko hoditi po vrvi, napeti med odporom in naklonjenostjo.

▪ 38

6. Jair Bolsonaro, tedanji predsednik Brazilije, naslikan kot v trenutku prepoznaven »Neron, ki brenka, medtem ko gori Rim« na naslovnici revije Istoé. Od Baracka Obame do Borisa Johnsona in Narendra Modija težko najdemo znanega politika, ki bi ubežal tovrstni satiri.

Med dolgoletnim preučevanjem Rimskega cesarstva me je obhajal vedno večji gnus nad samodržtvom kot političnim sistemom, vendar sem začutila tudi usmiljenje, ne le do njegovih žrtev, temveč do vseh, ki so bili ujeti vanj, od dna do vrha: od nekaterih vsakdanjih moških in žensk, ki so živeli v cesarjevi senci, zmedeni poskušali razumeti oblast in samodržstvo ter poskušali po svojih najboljših močeh shajati, do (verjetno enako vsakdanjega) človeka na prestolu. Zlahka pozabimo, da se je tudi on nedvomno spraševal o tem, kako naj *bo* samodržec in kaj pomeni biti *rimski cesar*.

V naslednjih poglavjih bom šla po cesarjevi sledi, skozi vznemirljivi svet izmišljotin in dejstev – od cesarjeve jedilne mize do vojaških meja, od poročil njegovega zdravnika do njegovega pojavljanja v šalah, satirah in sanjah, od njegove pisalne mize do njegovih zadnjih besed. Najprej pa bom daleč od Elagabala in njegovih napihljivih blazin izbrala prizorišče in se pomaknila k politiki in definiciji vladavine enega človeka v Rimskem cesarstvu. Samodržstva zavzemajo mnogo različnih oblik. V naslednjih dveh poglavjih bom poskušala določiti bistvene značilnosti samodržstva v *rimskem slogu* – kaj vse so obsegale delovne naloge rimskega cesarja, kako se je sistem vzpostavil, kdo so bili ljudje, ki jim danes pravimo »rimski cesarji«, in kako so končali na prestolu.